**І.А. Фесенко**, канд. екон. наук, доц., докторант

## МЕТОДОЛОГІЯ РЕСУРСОЗБЕРЕЖЕННЯ ВУГІЛЬНІЙ ГАЛУЗІ

*Обґрунтовано необхідність врахування галузевих особливостей для удосконалення методології обґрунтування управлінських рішень з ресурсозбереження та розвитку. Розглянуто деякі суттєві галузеві особливості економічних ресурсів – праці, землі, капіталу, підприємницької діяльності, часу.*

*The necessity of considering the particular branch features is showed for the improving the methodology of substantiation of managerial decisions concerning resource saving and development. Some substantial particular branch features of economic resources like labour, land, capital, business activity and time are considered.*

*Ключові слова: економічні ресурси, ресурсозбереження, управлінські рішення, вугільна галузь, рента.*

*Keywords: economic resources, resource saving, managerial decisions, coal mining industry, rent.*

Рушійну силу економічного розвитку суспільства, як і інших складових розвитку, розкриває об'єктивний закон збільшення потреб. Як трактує Велика радянська енциклопедія, закон збільшення потреб є законом розвитку суспільства. Він виражає зростання і удосконалення потреб суспільства з розвитком виробничих сил і культури. Цей Закон діє і виявляється як об'єктивний лише по відношенню до суспільної системи потреб, у тому числі до сукупності особистих потреб усіх членів суспільства, але не кожного окремого його члена [1].

На всіх етапах життя суспільства постійно існує розрив між рівнем потреб і можливістю виробництва, оскільки економічні ресурси є завжди обмеженими. У той же час суспільство завжди має можливість альтернативного, більш раціонального використання цих ресурсів.

Зазвичай ресурсоспоживання відбувається в певних просторочасових межах, а також з урахуванням реальної або, принаймні, потенційної фізичної досяжності таких ресурсів.

Економічними ресурсами вважаються ті матеріальні об'єкти (елементи буття, які відповідно до своєї природи піддаються фізичній оцінці) та цінності ментально-естетичного характеру, що піддаються виробничому, фізіологічному, інтелектуально-духовному переробленню або застосуванню з метою використання їхніх властивостей чи зростання їхньої корисності для людини (суспільства).

Природні ресурси можна умовно поділити на групи, що включають однопорядкові, але знаково різні елементи. Виділимо такі класифікаційні групи:

а) необмежені та обмежені ресурси;

б) поновлювані та непоновлювані ресурси;

в) матеріальні та інформаційно-духовні ресурси [2].

Слід зазначити, що можливості альтернативного (більш раціонального) використання економічних ресурсів мають суттєві особливості у різних сферах суспільства та галузях економіки. Тому саме використання конкретно-наукової методології, яка втілена в методах дослідження і, яку пронизує фундаментальна та загальнонаукова методологія, дозволить враховувати галузеві особливості в економічних обґрунтуваннях розвитку галузі.

Метою роботи є визначення галузевих особливостей щодо удосконалення методології обґрунтування управлінських рішень з ресурсозбереження у вугільній галузі.

У науковій літературі питання методології, як правило, пов'язується з науковою діяльністю, тобто з особливим видом людської пізнавальної діяльності, яка спрямована на вироблення об'єктивних, системно-організованих та обґрунтованих знань про оточуючий світ. Основою цієї діяльності є збір фактів, їх систематизація, критичний аналіз і на цій базі синтез нових знань та узагальнень, які не тільки описують природні чи суспільні явища, що спостерігаються, але і дозволяють будувати причинно-наслідкові зв'язки, і, як наслідок, прогнозувати [3].

В дійсності, у практичній діяльності, усі творчі управлінські рішення та раціональні обґрунтування потребують використання наукової методології.

На базі наукової методології з'являється можливість розробляти і використовувати методи управління, методики планових розрахунків та аналізу діяльності тощо, моделі діяльності, алгоритми дій та інший інструментарій управління господарюючими суб'єктами.

Розглянемо деякі особливості використання економічних ресурсів у вугільній галузі, які потребують спеціальних методологічних підходів щодо реалізації їх використання.

*Праця.* Перш за все слід відмітити велику кінцеву «ціну» праці гірників. Ця «ціна» складається з відносно великої заробітної плати, великих платежів на соціальні заходи і значних пенсійних виплат.

Працівники на підземних роботах мають значно менший робочий час, як у робочий день так і за весь період їх працездатності.

Враховуючи важкі, небезпечні та шкідливі умови праці підземних працівників, для них законодавством встановлено шестигодинний робочий день, а для робітників окремих професій встановлено додаткову більш тривалу відпустку. За умовами праці шахтарі значно раніше працівників інших категорій виходять на пенсію за віком.

Так, працівники, безпосередньо зайняті повний робочий день на підземних гірничих роботах мають право на пенсію незалежно від віку, якщо вони були зайняті на цих роботах не менше 25 років, а робітники очисного вибою, прохідники, відбійники на відбійних молотках, машиністи виймальних машин – за умови, якщо вони були зайняті на цих роботах не менше 20 років.

При наявності стажу на підземних роботах не менше 10 років у чоловіків і менше 7 років 6 місяців у жінок за кожний новий рік цих робіт пенсійний вік знижується на 1 рік від звичайного віку виходу на пенсію [4].

Економічною теорією виведено такі економічні категорії як вартість і ціна робочої сили. У той же час економічна теорія до кінця не визначилася, що саме є предметом купівлі-продажу на ринку праці – робоча сила, праця чи послуги праці або робочої сили. Вартість

робочої сили визначається витратами на її відтворення. Ціна робочої сили у грошовому виразі виступає як заробітна плата.

Ціна робочої сили – заробітна плата як результат попиту та пропозиції на ринку праці в теорії виступає тільки у вигляді суми грошей, які отримують працівники особисто на руки для відтворення своєї робочої сили і родини. У той же час витрати коштів державного та місцевих бюджетів, які значною частиною також йдуть на відтворення робочої сили, не враховуються.

Середня відносна «ціна» робочого часу з народногосподарської точки зору за період працездатності працівника, або за життєвий цикл у процесі відтворення робочої сили у загальному вигляді можна виразити такою формулою:

$$Ц_{рг} = \frac{В + ЗП + ВС + І}{n_г},$$

де $Ц_{рг}$ – середня «ціна» робочої години працівника визначеної професії з народногосподарської точки зору, грн.;

*В* – середні державні витрати, пов'язані з освітою та вихованням особи допрацездатного віку, грн.;

*ЗП* – середня сума заробітної плати за період працездатності працівника, грн.;

*ВС* – середні витрати на соціальні заходи, пов'язані з працею працівника за весь період працездатності, грн.;

*П* – середня сума виплат пенсій за віком та з інвалідності за весь період життя понад *ВС*, грн.;

*І* – інші витрати, пов'язані з життєдіяльністю працівника у народному господарстві, грн.;

$n_г$ - середня кількість годин, які працює працівник на вугледобувних підприємствах за увесь період працездатності.

Не дивлячись на те, що складно підрахувати у зіставленому виді витрати та виплати за все життя працівника, а також повний годинний загальний час роботи, укрупнені оцінки у розрахунках за наведеною формулою дозволяють зробити висновок, що для держави «ціна» робочої години працівника на підземних роботах у 3-4 рази вище, ніж у працівника зі звичайними умовами праці.

Визначення «ціни» робочої години для окремих категорій (професій) в державній оцінці створює підґрунтя подальшої оптимізації використання робочої сили. Оптимізація, наприклад, може здійснюватися за рахунок покращення умов праці і ліквідації на цій основі доплат за тяжкі і шкідливі умови праці з одночасним підвищенням річного фонду робочого часу працівників.

*Земля.* Однією з особливостей вугільної галузі у порівнянні з обробними галузями є невідтворюваність корисної копалини, дуже велика різноманітність умов відпрацювання вугільних пластів, та неоднакова природна якість вугілля.

Неоднаковість умов видобутку вугілля на окремих вугледобувних підприємствах, створює додатковий прибуток на підприємствах з кращими умовами відпрацювання корисної копалини. Цей додатковий прибуток не є прямим результатом роботи персоналу і

за думкою фахівців повинен належати державі як абсолютна і диференціальна гірнича рента.

На утворення і розмір диференціальної гірничої ренти впливають такі групи факторів [5, с. 19 - 20]:

1) гірничо-геологічні умови розробки родовища (у межах гірничого відводу) – обсяг промислових запасів корисної копалини, глибина залягання, потужність, кут падіння, будова, тектоніка пластів чи рудних тіл, їхня газоносність, вибухонебезпечність, схильність до геодинамічних явищ (раптових викидів, гірничих ударів), міцність та стійкість вміщуючих порід, гідрогеологічні умови та інші;

2) показники природної якості копалини – теплотворна здатність, зольність, сірчистість, вологість, спікливість вугілля, склад і вміст корисних компонентів у руді тощо;

3) географічні фактори, що визначають умови та вартість ресурсного забезпечення виробництва і реалізації продукції гірничодобувного підприємства, - віддаленість від транспортних магістралей і регіонів споживання сировини, розвиненість виробничої, соціальної та ринкової інфраструктури в районі родовища тощо;

4) виробничі характеристики гірничовидобувного підприємства – потужність, способи, схеми, системи, технічний рівень розробки родовища, транспортування та збагачення корисної копалини, провітрювання виробок та ін.

Існує багато підходів щодо визначення розміру абсолютної та диференціальної ренти та форм її вилучення [5-9].

Однак, деякі спеціалісти зазначають [6], що жоден з відомих статистичних та аналітичних методів визначення величини диференціальної ренти не є прийнятним. Статистичний – з тої причини, що він за великої кількості факторів впливу не забезпечує репрезентативної вибірки і дозволяє отримати результати, які є дійсними «у середньому». Щодо ж до окремого підприємства, вони можуть привести до значних похибок і як наслідок не можна визначити достовірну плату для конкретного підприємства. Аналітичний метод не є прийнятним за двома причинами, по-перше, у зв'язку з великою кількістю різних поєднань природних факторів, розмірність задачі, яка вирішується, надто велика. По-друге, для отримання вихідних даних необхідно оцінити вплив природних факторів «у чистому вигляді», що зробити за допомогою цього методу дуже важко.

Існує і інша точка зору, так Амоша О.І. та Стариченко Л.Л. [5, с. 23] вважають, що прагнучи більшої точності моделювання залежності диференціальної гірничої ренти від об'єктивних факторів, що впливають на неї, не слід переоцінювати важливість цієї точності. Важливішим є інше: щоб порядок регулювання рентних відносин стимулював підприємства до збільшення обсягів, поліпшення якості і зниження собівартості вугільної продукції. Запропонований механізм визначення і здійснення диференційованих рентних платежів, спрямований на вирівнювання доходів різнорентабельних шахт із використанням нормативів, що виключають елементи суб'єктивізму і волюнтаризму, є важливою передумовою для рівноправної ринкової конкуренції шахт – найбільш дієвого засобу економічного стимулювання.

З нашої точку зору думка деяких дослідників щодо неможливості визначення розміру ренти входить у протиріччя з діалектичним підходом до пізнання дійсності. Існує багато конкретно-наукових та спеціальних методів дослідження, за допомогою яких можна вирішити проблему визначення гірничої ренти. Серед них – абстрактно-логічний метод, метод експертних оцінок, паттерн тощо.

Слід зазначити, що в практиці економічної діяльності є багато переконливих прикладів неможливості точного розрахунку виробничих витрат та реального ефекту від господарської діяльності, але це суттєво не впливає на процес управління, на результативність діяльності підприємств, на можливість їх сталого розвитку.

Наприклад, у поліпродуктовому виробництві не можливо точно віднести накладні витрати на собівартість кожного конкретного виду продукції. Ще приклад, ступінь зносу основних фондів і нарахування амортизаційних відрахувань в реальності не є пропорційними. Більш того внаслідок інфляції та неповної індексації вартості основних фондів, які знаходяться на балансовому обліку підприємств значно відрізняється від справедливої вартості цих фондів, що теж впливає на точність розрахунку амортизаційних відрахувань і у кінцевому підсумку собівартості продукції. Як такий же приклад, можна розглядати списання вартості запасів на собівартість продукції методами «Ліфо» та «Фіфо». За проведеними оцінками за рахунок наведених обставин калькуляційна собівартість продукції підприємств може відрізнятися від реальної собівартості продукції на 10 і більше відсотків.

Для формалізації подібних явищ та створення можливості використання вкрай необхідних, але не зовсім точних, в силу об'єктивних причин, методів розрахунків та обґрунтувань економічних показників пропонується ввести в методологію наукових досліджень та практичну економічну термінологію поняття «прийнятні методи розрахунку».

Під «прийнятними методами розрахунку» пропонується розуміти такі методи розрахунку, які в розрахованих з їх використанням показниках в основному враховують логіку і сутність економічних процесів і явищ, їх параметри векторності та величини у часі, та дають позитивний ефект від практичного використання цих показників.

Необхідно зазначити, що всі методи планування діяльності підприємств і установ, галузей національної економіки можна розглядати як прийнятні методи розрахунку, оскільки вони спираються на не зовсім точні планові норми і нормативи і не враховують усіх складових стану внутрішнього і зовнішнього середовища у майбутньому. Але планування є визнаною, корисною і вважається вкрай необхідною функцією управління суб'єктів господарювання.

Стосовно гірничої ренти, наразі виникають завдання визначення прийнятних методів її розрахунку, впровадження їх у практику вилучення з вугледобувних підприємств до державного бюджету, і подальшого удосконалення цієї методології.

*Капітал.* Серед багатьох особливостей функціонування капіталу у вугільній промисловості слід виділити такі:

- великий термін засвоєння капітальних вкладень. Як показують деякі приклади останнього часу, будівництво шахт розтягується на декілька десятиріч;

- великий термін окупності капітальних вкладень, а також неокупність капітальних вкладень на багатьох збиткових шахтах;

- низька рентабельність капіталу і як наслідок відсутність зацікавленості потенційних інвесторів вкладати капітал у будівництво великих сучасних шахт;

- шахти, як капітал знаходяться як у приватній, так і у державній власності. Із усіх шахт, які знаходяться у державній власності 93% є збитковими і не є повноцінними суб'єктами ринкових відносин.

Вищенаведені особливості функціонування капіталу у вугільній галузі потребують пошуку спеціальних методів стимулювання припливу капіталу у галузь та забезпечення умов його ефективного використання. Крім того виникає потреба пошуку шляхів державної підтримки вугільної промисловості, узгоджених з правилами світової організації торгівлі і законами ринку.

*Підприємницька діяльність.* Зазвичай під підприємницькою діяльністю розуміють діяльність громадян, власників підприємств, або їх орендарів, яку спрямовано на систематичне отримання прибутку (доходу) від користування майном, продажу товарів, надання послуг за власною ініціативою і на власний ризик.

У дійсності тільки 7% вугледобувних підприємств Міністерства вугільної промисловості України можна кваліфікувати такими, що займаються підприємницькою діяльністю у її теоретичному розумінні, оскільки більш менш систематично отримують прибуток.

Діяльність інших вугледобувних підприємств перш за все спрямована на підтримання певного обсягу видобутку вугілля та певного рівня виробничих витрат. За цих обставин виникає необхідність формування спеціальних методологічних підходів до обґрунтування ефективності управлінських рішень стосовно збиткових шахт. Вважається доцільною спрямованість таких підходів на зменшення збитків та зниження обсягів державних дотацій на покриття виробничих витрат.

*Час.* Останніми роками все більше науковців економістів схиляються до думки, що «час» є одним з економічних ресурсів. Не вдаючись до глибокого філософського аналізу з того приводу, чи можна відносити час до економічних ресурсів чи ні, слід відмітити думку класиків економічної науки, що будь-яка економія є економією часу. Багатьма дослідженнями встановлено, що економію часу на виробництво одиниці продукції або на якийсь обсяг продукції слід розглядати як прояв економічного ефекту.

У практичній дійсності економія часу, перш за все, має вираз у зростанні обсягів видобутку вугілля за певні календарні періоди, або у зростанні продуктивності праці працівників.

Є багато складових, які потребують врахування часу щодо зміни стану матеріальних об'єктів внутрішнього та зовнішнього середовища діяльності підприємств, виявлення тенденцій майбутнього розвитку системи, але головною складовою для вугледобувних підприємств щодо цього явища є інтенсивність процесу виробництва.

У собівартості продукції вугледобувних підприємств частка умовно-постійних витрат складає біля 70%. За цієї обставини, на відміну від підприємств інших галузей промисловості, зростання обсягів видобутку вугілля на кожній конкретній шахті стає

головним, непропорційно більшим фактором зниження собівартості вугілля і підвищення ефективності діяльності. І навпаки, зниження обсягів видобутку вугілля веде до непропорційно більшого зростання його собівартості.

Можна навести багато прикладів специфічної дії фактору часу на діяльність вугледобувних підприємств, але серед них доцільно виділити такі:

- за умов уповільнення інтенсивності очисних робіт у часі значно зростають абсолютні і відносні витрати на підтримання очисних та підготовчих виробіток внаслідок дії гірничого тиску;

- зупинення виконання деяких виробничих функцій на декілька десятків годин, як наприклад, водовідливу та вентиляції, може повністю зруйнувати шахту.

Таким чином, у ряді випадків час має кумулятивний вплив на результативність і показники роботи шахт, і це потребує формування спеціального методичного підходу для урахування в аналізі і плануванні прояву часу як субстанції і дії як фактору.

Врахування галузевих особливостей використання економічних ресурсів є важливим чинником удосконалення методології обґрунтування управлінських рішень з ресурсозбереження та розвитку вугледобувних підприємств.

**Література**:

1. Большая Советская Энциклопедия: в 30-ти томах / Ред. А.М. Прохоров. – 3-е изд. – М.: Советская энциклопедия.

2. Новицький В.Є. Економічні ресурси цивілізаційного розвитку: навч. посібник для студ. вищих навч. закладів / В.Є. Новицький. – К.: НАУ, 2004. – 268 с.

3. Наука (значення): матеріал з Вікіпедії – вільної енциклопедії [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: http://ru.wikipedia.org/wiki/наука.

4. Закон України «Про пенсійне забезпечення» від 05.11.1991 р. № 1788-XII.

5. Амоша О.І., Стариченко Л.Л. Економічне стимулювання і регулювання рентних відносин у вугільній промисловості / О.І. Амоша, Л.Л. Стариченко // Уголь Украины. – 2003. - № 4. - С.19 - 24.

6. Райхель Б., Решетилова Т. Плата за разработку угольных месторождений / Б. Райхель, Т. Решетилова // Экономика Украины. – 1993. - № 8. - С. 54 – 60.

7. Райхель Б.Л., Решетилова Т.Б. Методология и нормативная база платного использования угольных месторождений / Б.Л. Райхель, Т.Б. Решетилова // Уголь Украины. – 1994. - № 4. - С. 8-13.

8. Косова Т., Полный С. Рентный доход в системе формирования инвестиционных ресурсов топливно-энергетического комплекса Украины / Т. Косова, С. Полный // Экономика Украины. 2004. - № 9. - С. 22 – 29.

9. Коновалюк В. Рентні платежі гірничодобувних підприємств / В.Коновалюк // Регіональна економіка. – 2003. - № 4. - С. 60 - 69.